

УДК 378:373.5.011.3-051:81.2 “1948/2016”

В. В. Безлюдна,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)

vitabz@ukr.net

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (1948-2016 рр.)

Анотація

У статті здійснено історіографічний огляд розвитку та становлення професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах України (1948 – 2016 рр.).

Ключові слова: історіографічний огляд, ретроспективний аналіз, професійна підготовка вчителів іноземних мов.

Summary

This article provides an overview of historiographical development of future foreign languages teachers training in higher educational institutions of Ukraine (1948 – 2016 years).

Key words: historiographical review, retrospective analysis, foreign languages teachers training.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізаційних змін у суспільному житті України, як і в усьому світі, підвищується інтерес до вивчення досвіду підготовки майбутніх учителів іноземних мов, що має історично закономірний і педагогічно доцільний характер. У вітчизняній науці накопичено чимало знань, так чи інакше, пов'язаних з проблемою підготовки майбутніх учителів іноземних мов. Історія розвитку педагогічної теорії і практики показує, що зміст і методика підготовки майбутніх учителів іноземних мов постійно вдосконалюватися, відповідно до змін, які відбувалися в суспільстві і змісті освіти. Тому педагогічне дослідження із зазначеної проблеми розглядатимемо із урахуванням подій, що відбувалися в історії, освіті і культурі України, починаючи з другої половини ХХ століття.

Історіографія проблеми професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах України (1948 – 2016 рр.) дозволить прослідкувати вже досліджені проблеми та виявити на цій основі ті історичні прогалини, які недостатньо вивчені, й визначити власні дослідницькі завдання.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналізуючи наукові праці з означеної проблематики, відзначимо, що питання професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов досліджувалися з історичної точки зору як зарубіжними (С. Максимова, О. Миролібов, С. Ніконова, Л. Нікшикова), так і вітчизняними науковцями (Н. Гончаренко, А. Долапчі, Б. Лабінська, Т. Литньова, О. Місечко, В. Махінов, О. Околович, І. Соколова, Ю. Шелест, О. Шмирко) та ін.

Результати вивчення окресленої проблеми засвідчують відсутність комплексного, цілісного, системного дослідження професійної підготовки майбутніх учителів в окреслених хронологічних межах. Ліквідація такого відставання і становить мету нашого дослідження, яка полягає в здійсненні

історіографічного огляду професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у вищих навчальних педагогічних закладах (ВПНЗ) України (1948 – 2016 рр.)

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна дослідниця Л. Голубнича (2012) предметом педагогічної історіографії визначає закономірності нагромадження знань і розвитку педагогічної думки, становлення і збагачення педагогічної науки [2, с. 127].

Н. Гупан стверджує, що історико-педагогічна історіографія вивчає історію розвитку історико-педагогічних знань і розкриває органічний зв'язок між вивченням історії і сучасністю в усіх аспектах і конкретних проявах цих зв'язків; досліджує об'єктивні умови вивчення історії педагогіки, що існували в той чи інший період, серед яких, перш за все, чільне місце займала політика держави в галузі освіти і культури, що віддзеркалювалась в організації системи навчальних і наукових закладів, системах педагогічної освіти та підготовки кадрів істориків педагогіки [4].

Історіографічний аналіз професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у ВПНЗ України (1948 – 2016 рр.) вбачаємо в ґрунтовному аналізі історико-педагогічної літератури на різних історичних етапах розвитку вищої школи; в осмисленні та узагальненні наукових знань; перевірці джерельної бази, на яку спиралися дослідники; опрацюванні наукової інформації для отримання об'єктивних висновків; урахуванні соціально-політичних, економічних та інших факторів, що впливають на процес наукового пізнання.

Ретроспективний аналіз літератури, в якій здійснюється історіографічний огляд проблеми, що стосуються історії професійної підготовки вчителя іноземних мов у ВПНЗ, дав змогу на перетині системного й хронологічного підходів виокремити чотири періоди:

I – (кінець 40-х – початок 60-х рр. ХХ ст.) – праці періоду загальнопедагогічних ознак підготовки вчителя іноземних мов;

II – (початок 70-х рр. – 80-ті рр. ХХ ст.) – праці періоду подальшого розвитку системи професійної підготовки вчителя іноземних мов у контексті радянської освітньої парадигми;

III – (90-ті рр. ХХ ст. – 2004 р.) – праці доби глобалізаційного процесу з нових національно-демократичних позицій;

IV– (2005-2016 рр.) – праці, присвячені професійній підготовці вчителя іноземної мови у вищих педагогічних навчальних закладах України на засадах євроінтеграції.

Перший період (кінець 40-х – початок 60-х рр. ХХ ст.) присвячений вивченню історії викладання іноземних мов і спадку зарубіжної методики навчання іноземних мов. Серед нечисленних праць цього періоду вирізняються: докторська дисертація І. Рахманова “Очерк истории методов преподавания новых иностранных языков” (1948), кандидатські дисертації В. Аракіна “История распространения, изучения и преподавания иностранных языков в России” (1947); І. Салістра “К вопросу об истории методов обучения иностранным языкам” (1947); С. Фоломкина “История методики начального обучения чтению на английском языке” (1951); О. Логінова “История преподавания иностранных языков в советской средней школе с 1917 по 1931 год” (1952); Л. Андрієвської-Левенстерн “История методических направлений в обучении иностранным языкам в России во 2-й половине XIX в. (60-80-е годы) и отражение их в учебной литературе”, (1953); Б. Лемперт “Очерк по истории

преподавания французского языка в средних школах Бессарабии и Молдавской ССР” (1954); Ж. Вітлін “Развитие сравнительного метода в преподавании грамматики немецкого языка в средних учебных заведениях России (XVIII–XX вв.)” (1959).

З 1965 року у ВНЗ видавалися збірники наукових праць з іноземної філології “Іноземна філологія” (Львів), “Методика викладання іноземних мов” (Київ). У них друкуються наукові статті викладачів УРСР з іноземної та класичної філології, зарубіжної літератури та методики викладання мов [4].

Вважаємо, що саме в цей період були зроблені перші дослідницькі кроки в педагогіці з історії навчання і викладання іноземних мов в школі та вишах переважно в Російській імперії та за її межами, що увійшли до золотого фонду освіти і не втратили своєї актуальності дотепер. Проте автори цих праць описували здебільшого процес викладання іноземних мов у середніх закладах освіти оглядово та побіжно, залишаючи поза увагою професійну підготовку майбутніх учителів іноземних мов у ВПНЗ.

Другий період (початок 70-х рр. – 80-ті рр. ХХ ст.). У працях цього періоду основна увага приділяється змісту та методиці навчання іноземних мов, чимало досліджень мають міждисциплінарний характер.

Серед наукових розвідок у галузі історії розвитку методів навчання іноземних мов заслуговує на увагу докторська дисертація О. Миролубова “История методики обучения иностранным языкам в СССР” (1973), у якій науковець запропонував комплексний аналіз історії розвитку радянської методики навчання іноземних мов, визначивши критерії періодизації, на основі яких виділив п’ять етапів радянської методичної науки: 1917–1923 рр., 1924–1930 рр., 1931–1945 рр., 1947–1959 рр., 1960–1970 рр. [8]. Як безперечну заслугу автора, слід відмітити вивчення досить довгого періоду історії навчання іноземних мов.

Значна увага приділяється науково-методичній роботі. З друку виходять монографії Г. Ятеля “Предложные словосочетания современного английского языка” (1969), М. Ляховицького “Звукопись в обучении иностранным языкам” (1970), А. Корсакова “Употребление временных форм глагола в современном английском языке” (1978).

Вагомим історичним доробком цього періоду стала книга російського автора С. Ніконової “У истоков советской методики обучения иностранным языкам” (1969), в якій містилися розділи “Подготовка кадров учителей иностранных языков” та “Факультеты иностранных языков в педагогических вуз(ах)”. Автор книги охопила два періоди в історії викладання іноземних мов і його кадрового забезпечення (з 1900 по 1917 рік та з 1917 по 1923 рік) й виявила, що період – з 1900 по 1917 рік характеризувався нестачею викладачів іноземних мов, що привело до створення курсів іноземних мов. Другий період, за висновками дослідниці, вирізняється складним змістом підготовки викладачів іноземних мов у педагогічних ВНЗ [10, с. 68].

Наукову цінність становлять праці В. Раушенбах “Краткий обзор основных методов преподавания иностранных языков с I по XX век” (1971), І. Рахманова “Основные направления в методике преподавания иностранных языков в XIX–XX вв.” (1972), Г. Веделя “Из истории методов преподавания иностранных языков” (1979) та ін. Завдяки цим доробкам відбувається здійснення перших історичних розвідок щодо іншомовної підготовки майбутніх вчителів.

Вагомим внеском у розвиток історіографії проблеми дослідження стали напрацювання А. Архангельського "Роль и функции дидактической подготовки студентов" (1984) та О. Абдуліної "Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования" (1990), в яких система професійної підготовки подається як явище цілісне й своєрідне.

Поряд з тим починають з'являтися дисертаційні роботи, в центрі уваги яких ставиться не тільки мовна підготовка іншомовних філологів, але й більш загальні питання професійної підготовки майбутнього вчителя іноземних мов (Н. Язикова, 1970), (С. Ромашина, 1980), (Л. Бризгалова, 1981), (Н. Шерстюк, 1984), (Л. Фурманова, 1985); (Н. Шляпіна, 1987) та ін.

Оцінюючи проблемно-тематичне дослідницьке поле в межах другої половини 1960-х –1980-х рр., відзначимо, що праці цієї групи хоча й увійшли до числа напрацювань II хронологічного періоду і стосувалися проблем професійної підготовки вчителя, але змальовували, здебільшого, радянську систему підготовки майбутніх учителів іноземних мов та методику навчання іноземних мов у СРСР.

З початком 1990-х рр. XX ст. настає новий етап вітчизняної історіографії з проблеми становлення і розвитку вищої освіти. Розпад радянської системи зняв необхідність політизації та ідеологізації історіографії радянської історії. З'явилася можливість використання нової методології. Для науковців стали доступні раніше засекречені партійні й державні архівні документи радянського часу, що створило більш сприятливі умови для істориків і політологів. Аналіз історико-педагогічних знань III періоду (90-ті рр. XX ст. – 2004 р.) розділений нами на два етапи:

У працях I етапу – 90-ті рр. XX ст. науковці інтенсифікують увагу на підготовці майбутніх учителів іноземної мови у вищій школі, розглядаючи теоретичні і методичні основи практичної підготовки вчителів, становлення і розвиток пріоритетних напрямків такої підготовки в діяльності педагогічних навчальних закладів. До досліджень цього етапу належать праці: О. Тарнопольського "Основы оптимизации обучения иностранному языку в неязыковом вузе" (1992), Л. Пуховської "Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності" (1997), П. Сердюкова "Теоретические основы обучения иностранным языкам в языковом вузе с применением информационных технологий" (1997), Н. Бориско "Концепция учебно-методического комплекса для практической языковой подготовки учителей немецкого языка (на материале интенсивного обучения)" (1999), "Теоретичні основи створення навчально-методичних комплексів для мовної міжкультурної підготовки вчителів іноземних мов (на матеріалі інтенсивного навчання німецької мови)" (2000) та ін.

Аналіз напрацювань авторів тогочасних досліджень показав, що вони почали розглядати іншомовну освіту в історико-педагогічному ракурсі. У переважній більшості науковці розглядали теоретичні основи навчання іноземних мов у вищій школі XIX–початку XX ст. Проте слід відмітити характерну для цього періоду недооцінку знань про діяльність педагогічних інститутів/факультетів іноземних мов, мережа яких почала особливо активно розгортатися в Радянському Союзі лише в другій половині XX ст.

II етап (2001-2004 рр.) передбачав вивчення змісту, форм ы методів підготовки майбутніх учителів, зокрема й іноземної мови, у педагогічних

навчальних закладах. Серед наведених виділимо праці: С. Максимової “Тенденции развития преподавания древних языков в русской классической гимназии XIX – начала XX вв.” (2002), О. Миролубова “История отечественной методики обучения иностранным языкам” (2002), Л. Нікшикова “Историко-педагогические основы преподавания иностранных языков в России XIX – начала XX вв.” (2002), у яких авторами висвітлені окремі аспекти викладання та вивчення іноземних мов у Російській імперії другої половини XIX ст. – XX ст., та вітчизняних дослідників: Р. Мартинової “Цілісна загальнодидактична модель змісту навчання іноземних мов” (2004), І. Мозгової “Іноземні мови в Острозькій колегії, братських школах і Києво-Могилянській академії (кін. XVI – поч. XIX ст.)” (2004), Н. Борисової “Теоретичні й методичні засади навчання іноземних мов у школах України (1917 – 1933 рр.)” (2004), у яких увага зосереджується на характеристиці системи мовної освіти в навчальних закладах України.

Аналіз історико-педагогічних знань III періоду показав, що в них закладено історико-педагогічний аналіз теоретичних і методичних засад навчання іноземних мов у різних типах навчальних закладів, розглянуто засоби навчання іноземних мов у історичному аспекті. Проте в працях цього періоду не досліджується процес професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у ВПНЗ України й не прослідковується взаємозв'язок історії з європейським культурним процесом.

Якісні зрушення в історіографії професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у ВПНЗ відбулися в четвертому історіографічному періоді (2005 – 2016 рр.). У науковий обіг було введено нові архівні матеріали, не відомі раніше дослідження російських та вітчизняних науковців, які порушили проблему розвитку навчання іноземних мов, зокрема і у ВПНЗ України, в контексті багатолітніх соціально-політичних, соціально-культурних й економічних подій.

Так, у дослідженні М. Князян “Система формування самостійно-дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов у процесі ступеневої підготовки” (2007) розкрито здобутки вітчизняних і зарубіжних практиків в оптимізації самостійно-дослідницької діяльності студентів, висвітлено творчий доробок науковців в організації самостійно-дослідницької діяльності студентів у практиці вищої школи [6].

Важливою для поповнення наукових знань історії розвитку навчання іноземних мов стала дисертація “Теорія і практика навчання іноземних мов як складової змісту гімназичної освіти другої половини XIX – початку XX століття” А. Долапчі (2008) [5]. У ній автор запропонувала власну періодизацію розвитку теорії та практики навчання іноземних мов у гімназіях другої половини XIX – початку XX ст. Утім дослідниця зосередилася виключно на чоловічих класичних і побіжно на реальних гімназіях. Тобто, інші типи середніх навчальних закладів, що діяли у визначених хронологічних межах, автором не вивчалися.

Особливу цінність для нашого дослідження становлять розвідки О. Місечко та І. Соколової, у яких представлено професійну підготовку майбутніх педагогів, зокрема вчителів іноземних мов. Так, О. Місечко в праці “Формування системи фахової підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (початок 1900-х – початок 1960-х

рр.)” (2008) охарактеризувала головні передумови становлення професійно-педагогічної іншомовної освіти; розробила періодизацію формування системи професійної підготовки вчителя іноземних мов [9].

Докторська дисертація І. Соколової “Професійна підготовка майбутнього вчителя-філолога за двома спеціальностями” (2008) містить розроблені теоретичні та методичні основи професійної підготовки майбутнього вчителя за двома спеціальностями на філологічних факультетах вищих навчальних закладів. Зокрема, дослідниця розглянула генезу професійної підготовки майбутнього вчителя за двома спеціальностями, що включає спеціальність “іноземна мова”, охарактеризувавши етапи професійної підготовки вчителя-філолога в 1950 – 2007 рр. й розглянувши сучасний стан, виокремила тенденції та особливості професійної підготовки майбутнього вчителя-філолога в Україні й за рубежом [12, с. 23–24].

І хоча в означених рукописах досліджуються тільки окремі аспекти професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у ВПНЗ України у досліджуваний нами період, наукові доробки О. Місечко та І. Соколової ми розглядаємо як важливе джерело історії розвитку вищої освіти, що представляє багатий фактичний матеріал щодо професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов.

В іншій розвідці “Цільовий компонент навчання іноземних мов у контексті розвитку змісту вітчизняної загальної середньої освіти (30-ті роки ХХ – початок ХХІ століття)” (2009), здійсненій Т. Литньою, досліджено історико-педагогічний аспект розвитку цілей навчання іноземних мов у вітчизняній школі у 1930-х рр. – на початку ХХІ ст. Розкрито сутність традиційних цілей навчання іноземних мов і поширених у загальноєвропейській мовній освіті компетенцій, які формують міжкультурну комунікативну компетентність учня. Однак, дослідниця акцентує увагу на змісті іншомовної освіти у вітчизняній школі та побіжно розглядає особливості підготовки майбутніх учителів іноземних мов у досліджуваний період [7].

Значний інтерес серед наведених праць цього періоду викликають дисертаційні дослідження Б. Лабінської “Історичні нариси з методики навчання іноземних мов на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.)” та В. Махінова “Теоретичні засади в історії розвитку європейського соціокультурного освітнього простору (середина ХІХ – початок ХХ ст.)” (2013).

Основні тенденції вивчення іноземних мов з часу створення вищих навчальних закладів в Україні висвітлені в науковому доробку Ю. Шелест “Вивчення іноземних мов в університетах України (ХІХ-початок ХХ століття)” (2014), у якій авторка обґрунтувала особливості організації, форм і методів навчання іноземних мов в університетах України ХІХ – початку ХХ століття, з’ясувала специфіку кадрового забезпечення викладання іноземних мов в університетах України ХІХ – початку ХХ століття [13].

Серед сучасних дослідників важливо відзначити працю Н. Гончаренко «Організаційно-педагогічні основи викладання іноземних мов у контексті розвитку реального напряму вітчизняної освіти (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)» (2014), у якій розглядається практична реалізація викладання іноземних мов у змісті освіти досліджуваного періоду, охарактеризовано навчальні програми викладання іноземних мов у реальних гімназіях та

училищах, проаналізовано навчально-методичне забезпечення цих навчальних закладів підручниками та посібниками [3, с.10].

Уперше в історико-педагогічній науці підготовку вчителя іноземної мови в педагогічних ВНЗ України другої половини ХХ – початку ХХІ ст. досліджено О. Околовичем у праці “Підготовка вчителя іноземної мови у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)” (2014). Автором виокремлено етапи підготовки вчителя іноземної мови у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття), обґрунтовано науково-методичні основи змісту підготовки вчителів іноземної мови в педагогічних ВНЗ України, розкрито форми та методи навчально-виховної роботи з майбутніми вчителями іноземної мови в досліджуваний період. Набули подальшого розвитку положення та висновки щодо ефективності підготовки вчителів іноземної мови в педагогічних ВНЗ України в контексті Болонської декларації [11].

Організаційно-педагогічні засади професійного розвитку майбутніх учителів іноземних мов у системі університетської освіти розглянуті в дослідженні О. Шмирко “Педагогічні умови професійного розвитку майбутніх учителів іноземної мови у системі університетської педагогічної освіти» (2016), у якому авторка всебічно представляє теоретичні засади та психолого-педагогічні особливості професійного розвитку майбутніх учителів іноземної мови в системі університетської педагогічної освіти, виокремлює напрями організації навчально-виховного процесу, спрямовані на професійний розвиток майбутніх учителів іноземних мов [14].

Корисними для нашого дослідження виявилися статті Н. Бавикиної та А. Зінченко “Історія професійної підготовки вчителя іноземної мови в системі освіти України”, І. Волотівської “Актуалізація ідеї педагогізації професійної підготовки вчителя іноземної мови наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ століття”, В. Гаманюк “Підготовка вчителів іноземних мов на тлі тенденцій до багатомовної освіти”, Ю. Гончарук “Основні підходи до визначення змісту іншомовної освіти у ВНЗ України”, Г. Карловської “Основні етапи методики викладання іноземних мов у вищій школі” (1975–2000 рр.), О. Коваленко “Модернізація системи іншомовної освіти в Україні”, Г. Крючкової “Стратегія навчання іноземних мов в Україні”, О. Котенко “Іншомовна методична культура майбутнього вчителя початкової школи як базовий конструкт його професійного становлення”, С. Ніколаєнко “Іноземні мови в навчальних закладах України”. Але всі названі напрацювання лише частково висвітлюють обрану нами тему.

В останні роки в Україні було розпочато активне вивчення особливостей професійної підготовки майбутніх учителів *педагогами-компаративістами*, за результатами їх досліджень було захищено значну кількість дисертаційних робіт: Л. Гульпа (2007) – в Угорській Республіці, О. Голотюк, Н. Гордієнко (2010) – у Франції, І. Шестопалова – у Великій Британії (2010), Л. Мовчан (2012) – у Королівстві Швеція; М. Тадеєва (2011) – у країнах-членах Ради Європи, В. Гаманюк (2012) – у Німеччині, Н. Шеверун, Л. Загоруйко (2012) – в Польщі.

Отже, характеризуючи друковані матеріали ІV періоду підкреслимо, що проаналізовані наукові розвідки хоча й близькі до проблеми нашого дослідження та певною мірою збагачують знання про історичний розвиток підготовки майбутніх учителів іноземних мов у вищій школі, проте аналіз їх

змісту засвідчує, що проблема теорії і практики професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у ВПНЗ України (1948–2016 рр.) в розрізі означених праць не висвітлюється.

Проведений аналіз історіографії професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов за період з 1948–2016 рр. дозволяє стверджувати, що вивчення цієї проблеми досі носило фрагментарний, уривчастий, розосереджений за хронологією характер. Комплексного, цілісного, системного дослідження цього питання ще не здійснювалося.

Водночас аналіз історіографічних праць з проблеми становлення та розвитку професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов свідчить про відсутність єдиного підходу до періодизації такої підготовки в означений період.

Отже, ретроспективний та історико-педагогічний аналіз професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах у період 1948–2016 рр. уможливив розробку його періодизації, яку подаємо в єдності чотирьох етапів. Вони певною мірою збігаються з періодизацією, обґрунтованою в історико-педагогічній літературі: I-й етап – формування професійної підготовки майбутніх учителів у повоєнні роки (1948–1960-ті рр. XX ст.); II-й етап – розвиток професійної підготовки вчителя іноземних мов в контексті радянської освітньої парадигми (1971–1990 рр. XX ст.); III-й етап – розбудова вітчизняної системи професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов в аспекті глобалізаційних процесів (90-ті рр. XX ст. – 2004 р.); IV-й етап – професійна підготовка вчителя іноземної мови у вищих педагогічних навчальних закладах України на засадах євроінтеграції (2005–2016 рр.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Голдовський Л. Й. Інтернаціональне виховання студентської молоді / Л. Й. Голдовський, С. М. Білак. – Л. : "Вища школа", Вид-во при Львівському університеті, 1976. – 248 с.
2. Голубнича Л. О. Педагогічна історіографія: теоретичні аспекти / Л. О. Голубнича // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 27 (80). – С. 120–128 с.
3. Гончаренко Н. В. Організаційно-педагогічні основи викладання іноземних мов у контексті розвитку реального напрямку вітчизняної освіти (друга половина XIX – початок XX століття) [Текст] : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. В. Гончаренко. – Житомир, 2014. – 20 с.
4. Гупан Н. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект) : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Н. Гупан. – К., 2001. – 496 арк.
5. Долапчі А. Ю. Теорія і практика навчання іноземних мов як складової змісту гімназичної освіти другої половини XIX – початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Долапчі Анастасія Юріївна. – К., 2008. – 23 с.
6. Князян М. О. Система формування самостійно-дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов у процесі ступеневої підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук. : спец. : 13.00.04 – "Теорія і методика професійної освіти" / М. О. Князян. – Одеса, 2007. – 44с.
7. Литньова Т. Цільовий компонент навчання іноземних мов у контексті розвитку змісту вітчизняної загальної середньої освіти (30-ті роки XX – початок XXI ст.) : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т. В. Литньова; Житомир. держ. ун-т ім. І.Франка. – Житомир, 2009. – 20 с.
8. Мироліубов А. А. Проблема периодизации советской методики обучения иностранным языкам как науки / А. А. Мироліубов // Актуальные вопросы обучения иностранным языкам в средней школе. – 1973. – С.17–35
9. Місечко О. Є. Формування системи професійної підготовки вчителя іноземної мови

